

ENDÜLÜS'ÜN FETİH SÜRECİYLE İLGİLİ FARKLI GÖRÜŞLERE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

İsmail Hakkı ATÇEKEN

Doç. Dr., S. Ü. İlahiyat Fakültesi
İslam Tarihi Öğretim Üyesi

GİRİŞ

İspanya'nın (Endülüs) Müslümanlar tarafından fethedilmesi (92-95/711-714), İslâm tarihinin ilk yüzyılında meydana gelen en önemli siyâsî-askerî olaylarından birisidir. İspanya, jeopolitik konumu, Müslümanların Kuzey Afrika'dan Avrupa'ya önemli geçiş noktalarından biri olması, verimli topraklara sahip olması vb. özellikler sebebiyle önemli bir ülkedir.

Endülüs'ün fethi sırasında meydana gelen bazı olaylar ve fetih sonrasındaki birtakım tarihî olaylarla ilgili olarak Mağrib ve Endülüs tarihi hakkında hazırlanmış kaynak ve araştırmalarda detaylı bilgiler bulmak mümkünken, Halife b. Hayyât (V. 240/854), Ya'kûbî (V. 292/904), Taberî (V. 310/922), Mes'ûdî (V. 346/957) vb. ilk dönem İslâm tarihi kaynaklarında çok az bilgi bulunmaktadır. Endülüs'ün fethiyle ilgili detaylı bilgi veren kaynak ve araştırmaların bir kısmında fetih öncesi ve sonrasında meydana gelen bazı olaylar hakkında birbirinden farklı, ihtilâflı nakiller ve görüşlere rastlamak mümkündür.

Tarihçiler çoğunlukla Endülüs'ün 92/711 yılında fethedildiğini kabul ederler. Ancak Taberî ve az sayıdaki diğer bazı tarihçilerin naklettikleri bir rivâyete dayanarak Endülüs'ün fethini Hz. Osman'ın hilâfetine kadar götüröenler de olmuştur. Örneğin merhûm Muhammed Hamîdullah bu konuyla ilgili bir makalesinde¹ Endülüs'ün fethinin Emevîler döneminde değil, Râşid halifelerden birisi olan Hz. Osman zamanında gerçekleştiğini öne sürmüştür.

Bu makalede Endülüs'ün fetih süreciyle ilgili nakiller ve yorumlar incelenip değerlendirilmeye çalışılacaktır. Öncelikli olarak M. Hamîdullah'ın makalesinde ortaya koyduğu görüş ve iddialar, konuyla ilgili araştırmacıların dikkatlerine sunmak ve okuyucuyu bilgilendirmek amacıyla ana hatlarıyla ele alınacaktır. Daha sonra bu rivâyetler ve farklı görüşler karşılaştırmalı olarak incelenecek ve Endülüs'ün fetih süreciyle ilgili tarihçilerin çoğunlukla kabul ettikleri bilgiler ışığında değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Bu makalenin hazırlanmasındaki temel amaç, çağdaş İslâm tarihçileri arasında otorite olarak kabul edilen merhûm M. Hamîdullah Hoca'nın eksikliğini bulup ortaya çıkartmak değil, İslâm tarihindeki önemli bir olay olan Endülüs'ün fetih süreciyle ilgili farklı yaklaşımları ve M. Hamîdullah'ın söz konusu Arapça makalesindeki görüşleri inceleyip değerlendirmektir.

¹ Muhammed Hamîdullah, "Fethu'l-Endelüs (İsbânyâ) fî Hilâfeti Seyyidinâ Osman seneti 27 lîl-Hicreti", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, 1978, C: VII, sayı: 1-2, s. 221-225.

I- Muhammed Hamîdullah'ın Endülüs'ün Hz. Osman Zamanında Fethedildiği Hakkındaki Görüşleri

M. Hamîdullah konuyla ilgili makalesinde özetle şu görüşlere yer vermektedir:

“Halk arasında İspanya'nın fethinin 92/711 yılında Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân² zamanında olduğu görüşü yaygındır. Buna göre Tânk b. Ziyâd ve Mûsâ b. Nusayr bu fetih işini gerçekleştirmişlerdir. Halbuki, Müslüman askerler, Endülüs'e bu tarihten uzun bir zaman önce 27/647-648 yılında girmişlerdir. Bu askerler oradan ayrılmayarak ikâmet etmişler ve Tânk Endülüs'e gelinceye kadar oradan çıkmamışlardır.”³

M. Hamîdullah, makalesinin başında bu kanaatini ifade ettikten sonra Hz. Peygamber zamanından başlayarak, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer dönemlerinde Bizans'la siyâsî ve askerî ilişkiler hakkında bilgiler vermektedir. Daha sonra “Hz. Osman'ın Hilâfeti” başlığı altında Müslümanların aynı anda dünyanın iki büyük devleti olan Bizanslılar ve İranlılarla savaşmak zorunda bırakıldıklarını söylemektedir. Bu kısımda M. Hamîdullah özetle şu görüşlere yer vermektedir:

“Müslümanlar, İranlılarla savaşları kolaylıkla ve hızlıca tamamladılar. Mecûsî olan İranlılar, gündün güne İslâmiyet'e boyun eğiyordu. Bizanslılar ise Asya'da, Kuzey Afrika ve Akdeniz'deki çeşitli adalarda şiddetli hezimetlere uğramalarına rağmen savaşı bırakmıyorlar ve Müslümanlarla barış yapmak yerine savaşıyorlardı. Hz. Osman, nasıl İran'ın başkenti Medâin şehri Müslümanlarca kısa sürede fethedilmişse, Kostantiniyye'nin de ele geçirilmesini istiyordu. Böylece savaş bitecek ve insanlar güvende olacaklardı. Hz. Osman, Suriye valisine Bizans başkentine karşı karadan ve denizden ordu gönderilmesini emretti. Zaten Kıbrıs adası kısa bir süre önce fethedilmişti. Diğer taraftan Hz. Osman Kuzey Afrika (Tunus) valisine Endülüs'e girmesini emretti. Bu ordu Endülüs'ten Kostantiniyye'ye karadan ulaşacak ve Bizans'ın başkentinde Suriye ordusu ile Tunus ordusu buluşacaklardı.”

M. Hamîdullah'a göre bu gayretler kısmen başarılı oldu. Müslümanlar 27/647-648 yılında Endülüs ve Avrupa'ya girdiler. Suriye ordusu ise 32/652-653 yılına kadar sefere çıkamadı. Bu yıldan sonra ikinci defa Muâviye zamanında Yezîd b. Muâviye komutasında İstanbul'a sefer düzenlendi. Bu orduya Ebû Eyyûb el-Ensârî de katıldı.

SÜİFD / 19

18

M. Hamîdullah'a göre Endülüs'ün fethi 27/647-648 yılında olmuştur. Ancak sıradan insanların çoğu bunu bilmezler. Müslümanlar bu olayı unuttular. Bu sebeple bunu onlara tekrar hatırlatmak, konuyla ilgili vesîkaları ve gerekli olan delilleri nakletmek gerekir.⁴

M. Hamîdullah bundan sonra “Hz. Osman Zamanında Endülüs'ün Fethi” başlığı altında bu konuyla ilgili Taberî'nin *Târîh*, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil fi't-Târîh*,

² Bu bilgide zuhul eseri olduğunu zannettiğimiz bir yanlışlık söz konusudur. Çünkü Endülüs'ün fethi Abdülmelik b. Mervân döneminde değil, Velîd b. Abdülmelik döneminde gerçekleşmiştir.

³ Muhammed Hamîdullah, a.g.m., s. 221.

⁴ Muhammed Hamîdullah, a.g.m., s. 221-223.

Ebu'l-Fidâ'nın *Târîh*, Zehebî'nin *Târîhu'l-İslâm*, İbn Kesîr'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserlerindeki rivâyetlerini delil olarak maddeler halinde sıralamaktadır. Bunların dışında çağdaş araştırmacılardan Zeynî Dahlan'ın *el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye* adlı eseri ve Gibbon'un *Decline and Fall of the Roman Empire* adlı kitabından kısa iki alıntı yaparak bunları delil olarak zikretmektedir.⁵

M. Hamîdullah, makalesinin sonunda zikrettiği bu nakillerin, Endülüs ve Avrupa'nın bir kısmının Müslümanlar tarafından Hz. Osman zamanında 27/647-648 yılında fethedildiği konusunda İslâm tarihçileri arasında görüş birliği olduğunu gösterdiğini söylemektedir. Ona göre oraya giden Müslümanlar Endülüs'te Târik'in ordusu gelip fetih tamamlanincaya kadar orada kalmışlardır.⁶

M. Hamîdullah, makalenin başlığında ve bazı yerlerinde "Hz. Osman zamanında Endülüs'ün fethi", makalesinin sonundaki değerlendirme cümlesinde ise "Hz. Osman zamanında Endülüs ve Avrupa'nın bir kısmının fethi" ifadesini kullanmıştır.

2- Endülüs'ün Hz. Osman Zamanında Fethedildiği Hakkındaki Rivâyetler Ve Görüşlerin Değerlendirilmesi

Endülüs'ün 27/647-648 yılında Hz. Osman zamanında fethedildiğiyle ilgili bazı kaynaklarda zikredilen birbirine benzer birkaç nakil vardır. M. Hamîdullah, bunlardan Taberî, İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Fidâ, Zehebî ve İbn Kesîr'in zikrettiği nakillerle, çağdaş yazarlardan Zeynî Dahlan ve Gibbon'un görüşlerini zikretmiştir. Biz burada hem M. Hamîdullah'ın makalesinde verdikleri kaynakları, hem de onun zikretmediği İbnü'l-Cevzî ve Himyerî'nin konuyla ilgili nakillerini karşılaştırmalı olarak inceleyip değerlendireceğiz.

I- Taberî'nin 27/647-648 yılı olayları arasında zikrettiği ve Seyf b. Ömer'in Muhammed ve Talha'dan naklettiği bir rivâyete göre; Hz. Osman, Abdullah b. Nâfi' el-Husayn ve Abdullah b. Nâfi' b. Abdilkays'ı İfrîkiyye'den Endülüs'e gönderdi. Bu iki kişi deniz yoluyla İspanya'ya geldiler. Hz. Osman daha sonra bu kişiler ve bunlarla birlikte olan Endülüs halkından kimselere bir mektup yazarak şunları söyledi: "Kostantiniyye (İstanbul), Endülüs yönünden fethedilecektir. Şayet siz Endülüs'ü fethederseniz, Kostantiniyye'yi fetheden kimselerin sevabına ortak olacaksınız."

SÜİFD / 19

19

Ka'bu'l-Ahbâr şöyle dedi: "Bir grup insan Endülüs'ü fetih düşüncesiyle denizi geçerler. Kıyamet günü bu kişiler nûrlarıyla tanınırlar." Endülüs'e giden bu Müslümanlar, beraberlerinde Berberîler olduğu halde sefere çıktılar. Oraya karadan (ve denizden) geldiler. Allah (c.c), bu kişilere Endülüs ve Avrupa'nın bir kısım toprağını fethetmeyi nasip etti. Kuzey Afrika gibi burada da Müslümanlar ege-

⁵ Söz konusu nakiller ve görüşlerle Muhammed Hamîdullah'ın makalesine almadığı bazı nakiller tarafımızdan incelenip değerlendirileceği için tekrar önlemek amacıyla burada zikredilmemiştir.

⁶ Muhammed Hamîdullah, a.g.m., s. 223-225.

menliklerini artırdılar. Hz. Osman, Abdullah b. Sa'd'ı İfrîkiyye valiliğinden azledince Abdullah b. Nâfi' b. Abdî'l-Kays'in görevini bu valiliğe çevirdi...⁷

2- İbnü'l-Cevzî, Taberî'deki bu bilgiyi herhangi bir ilâve ve eksiltme yapmaksızın aynen zikretmektedir.⁸ Sadece Taberî'de geçen "Berberîler" ifadesi yerine "el-Berîd" kelimesini kullanması dikkat çekmektedir.

3- İbnü'l-Esîr, "Zikru Ğazveti'l-Endelüs" başlığı altında 27/647-648 yılı olayları arasında zikrettiği nakilde,⁹ Taberî'nin naklettiği bilgilerle bazı açılardan benzerlik, bazı noktalardan da farklılıklar vardır.

Tespitlerimize göre Taberî ile İbnü'l-Esîr'deki iki nakil arasındaki farklılıklar şu şekildedir:

Endülüs'ü fethedecek kişilerin Kostantiniyye'yi fethedecek kimselerin sevabına ortak olacakları hususu Taberî'deki nakilde geçmesine rağmen İbnü'l-Esîr'deki nakilde yoktur. Taberî'de bu olay herhangi bir başlık verilmeyerek H. 27/647-648 yılı olayları içinde zikredilirken, İbnü'l-Esîr'de "Zikru Ğazveti'l-Endelüs" başlığı verilmiştir. İbnü'l-Esîr'deki naklin baş kısmındaki "Kuzey Afrika fethedilince..." ifadesi Taberî'de yoktur. Taberî naklin baş kısmında râvîlerin isimlerini sayarken İbnü'l-Esîr herhangi bir isim zikretmemiştir.

4- Zehebî'nin, 27/647-648 yılı olaylarını ele alırken zikrettiği söz konusu nakilde Taberî'de verilen bilgilerden bazı farklılıklar mevcuttur. Zehebî bu naklin başına "Seyf b. Ömer'in şeyhlerinden naklettiğine göre" ifadesini koymuştur. Zehebî'nin naklinde Hz. Osman'ın mektup gönderdiği kişiler hakkında Taberî'deki "Endülüs halkından olanlar" ifadesi yerine "Endülüs'e gönderilenler (görevli olarak gönderilenler)" ifadesi yer almaktadır.¹⁰

5- İbn Kesîr, konuyla ilgili nakli, 27/647-648 yılı olaylarında "Ğazvetü'l-Endelüs" başlığı altında zikretmektedir.¹¹ İbn Kesîr'deki nakilde Hz. Osman'ın Endülüs'e sefere çıkan mücahitlere mektup yazdığı ifade edilmekte ve bu kişilerin Kostantiniyye'yi fethedenlere âhir zamana kadar sevapta ortak olacakları ifade edilmiştir. Taberî ve diğer tarihçilerin nakillerinde "âhir zamana kadar" ibaresi yoktur.

6- Himyerî eserinde konuyla ilgili Taberî'dekine benzer, ancak ondan kısa olan bir nakli zikretmektedir.¹² Himyerî, Hz. Osman'ın mektubu ve Ka'bu'l-Ahbâr'ın sözünü nakletmekte, ancak bu kişilerin Endülüs'teki gerçekleştirdikleri fetihler hakkında Taberî'nin naklettiği bilgileri zikretmemektedir.

7- Çağdaş araştırmacılarından Zeynî Dahlan, "Zikru Ğazveti'l-Endelüs" başlığı altında Hz. Osman'ın mektup olayından bahsetmekte, ancak mektubu alan

⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümeme ve'l-Mülûk*, Beyrut, 1987, V, 254-255.

⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümeme ve'l-Mülûk*, thk: Muhammed Abdulkâdir `Atâ-Mustafa Abdulkâdir `Atâ, Beyrut, 1992, IV, 362.

⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Beyrut, 1965, III, 93.

¹⁰ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'lam: Ahdü'l-Hulefâi'r-Râşidin*, thk: Ömer Abdüsselâm Tedmürî, Beyrut, 1987, s. 320.

¹¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 2. baskı, Beyrut, 1990, VII, 152.

¹² Himyerî, *er-Ravdu'l-Mi'târ fî Haberil-Aktâr*, 2. baskı, Beyrut, 1984, s. 33.

kişilerin Berberîlerle birlikte (Endülüs'te değil) Kuzey Afrika topraklarında birçok fetih gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. Zeynî Dahlan, Endülüs'ün Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik dönemine kadar fethedilemediği görüşündedir.¹³ Aslında aynı husus diğer tarihçiler için de geçerlidir. Taberî'deki Hz. Osman zamanında Endülüs'ün fethiyle ilgili nakli zikretmelerine rağmen, 92/711 yılı olaylarında Endülüs'ün fethinden bahsetmektedirler.

Burada ilginç olan husus, M. Hamîdullah makalesinin son kısmında Hz. Osman zamanında Endülüs'ün fethedildiği görüşüne delil olarak bunun da vermiş ve "Zeynî Dahlan, *el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye* adlı eserinde ilk dönem kaynaklarından bu olayı zikretmiştir" demektir. Halbuki Zeynî Dahlan, başlığında Endülüs seferinden bahsetmekte, ancak altta Müslümanların Kuzey Afrika'da fetihler gerçekleştirdiğini, Endülüs'ün ise Velîd b. Abdülmelik döneminde fethedildiğini söylemektedir. O halde M. Hamîdullah'ın iddiasına Zeynî Dahlan'ı da delil olarak göstermesinin ne derece uygun olduğu tartışmalıdır.

8- Batılı tarihçilerden Gibbon,¹⁴ bu olayı Ebu'l-Fidâ'dan farklı ibarelerle nakletmiş ve Endülüs'ün fethi ifadesi yerine hücum (baskın) ifadesini kullanmıştır. M. Hamîdullah'a göre Gibbon (hücumdan sonra) Endülüs'te Müslümanların kalmadığı düşüncesindedir.¹⁵ O halde bir önceki gibi bunun da delil olarak gösterilmesi tartışmalıdır.

Emevîler döneminde Kuzey Afrika valisi olan Mûsâ b. Nusayr'ın batıdan İstanbul'u fethettikten sonra oradan hilâfet merkezi olan Şam'a ulaşma projesinden bahseden bazı muahhar yazarlar mevcuttur. Buna göre Mûsâ b. Nusayr, İspanya'yı fethettikten sonra tüm batı Avrupa'yı ele geçirip batıdan İstanbul'u fethetmek ve oradan da Anadolu üzerinden Şam'a ulaşmak istiyordu. Bunun kökeni olarak Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren bu şekilde bir projenin varlığı söz konusu edilmektedir.¹⁶

3- Çoğunlukla Kabul Edilen Endülüs'ün Fetih Sürecine Genel Bir Bakış

Endülüs'ün fetih düşüncesi ve fetih sürecinin başlangıcını tespit edebilmek için önce Endülüs'ün fethi öncesindeki Kuzey Afrika'da gerçekleştirilen kara ve deniz fetihlerini ana hatlarıyla incelemek gerekecektir. Hz. Ömer'in hilâfeti zamanında 21/642 yılında komutan Amr b. el-Âs tarafından Mısır'ın fethedilmesi İfrîkiyye bölgesi fetihleri için ilk önemli olay olmuştur. Hz. Osman döneminde bölgedeki fetihleri 27/647-648 yılından itibaren Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh yürütmüştür. Bu komutan bölgede önemli fetihler gerçekleştirmiş ve birçok

SÜİFD / 19

21

¹³ Zeynî Dahlan, *el-Fütûhâtü'l-İslâmiyye*, Kahire, 1968, s. 150.

¹⁴ Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, Oxford University Press, V, 555. (M. Hamîdullah, a.g.m., s. 225'den naklen)

¹⁵ M. Hamîdullah, a.g.m., s. 225.

¹⁶ Ziya Paşa, *Endülüs Tarihi*, İstanbul, 1304, s. 14; M. Abdullah İnân, *Devletü'l-İslâm fi'l-Endelüs*, 2. baskı, Kahire, 1988, I, 92-93; Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, New York, 1982, s. 8; Berthold Spuler, *The Muslim World: The Age of the Caliphs*, Leiden, 1960, s. 43.

ganimet elde etmiştir. Abdullah b. Sa'd'ın valiliği sırasında Tunus'a kadar olan bölgeler fethedilmiştir.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde sadece karada değil denizde de fetihler yapılmıştır. Özellikle Suriye valisi Muâviye b. Ebî Süfyân'ın girişimleri sonucu ilk İslâm donanması oluşturulmuştur. Müslümanlar Akdeniz'deki adalara ilk defa akınlar düzenlemeye başlamışlardır. Hz. Osman zamanında Muâviye komutasındaki bir filo 28/648 veya 29/649 yılında Kıbrıs'a ilk seferi gerçekleştirmiştir. Bu sefer sonunda bir antlaşma yapmalarına rağmen Kıbrıs halkı 32/652'de Rumlara yardım edince Muâviye, 33/653 yılında onlara savaş açtı ve Kıbrıs'ı savaşla fethetti.¹⁷ Hulefâ-i Râşidîn döneminde meydana gelen bir deniz savaşı büyük önem taşır. 31/651 yılında İslâm donanması ile Bizans donanması arasında meydana gelen bu savaş "Zâtu's-Savârî" ismiyle bilinir. Çok kanlı çarpışmalardan sonra olumsuz şartlara rağmen Müslümanlar Bizans İmparatoru Herakl'in oğlu Kostantin'i mağlup etmeyi başardılar.¹⁸ Bu dönemde ayrıca Rodos adasına ilk sefer 33/653 yılında gerçekleştirildi.

Emevîler döneminde Kuzey Afrika seferleri hem karada, hem de denizde devam etti. Bu dönemde iki defa Kuzey Afrika valiliği yapan Ukbe b. Nâfi', Berberîlerle uzun yıllar süren mücadeleler sonunda yeni şehirler fethetmiştir. Ukbe, bir askerî garnizon şehri olarak Kayravân'ı kurdu¹⁹ O, bir yandan fetihler yaparken, diğer yandan da bölgedeki Berberî kabilelerini itaat altına almak için uğraştı. Ukbe b. Nâfi' boğazı geçip İspanya'yı ele geçirme fikrini taşıyordu. Ancak bu emelini gerçekleştirmedi. Ukbe b. Nâfi'in Mağrib seferinden dönerken isyan eden eden bir Berberî kabilesi tarafından öldürülmesinden sonra (63/682) bölgede Züheyr b. Kays el-Belevî seferlere devam etti.

Daha sonra 69-85/688-705 yılları arasında 16 yılı aşkın İfrîkiyye bölgesinde valilik yapan Hassân b. Nu'mân el-Ğassânî, İfrîkiyye fetihlerini daha ileri noktalara götürmüş, el-Mağribu'l-Ednâ ile el-Mağribu'l-Evsat'taki birçok bölgeyi fethetmiştir.²⁰ Kartaca Rumlarını mağlup ederek burasını ele geçirmiş, Berberî asıllı Kâhine ile uzun süren mücadeleler yapmıştır. Bunların yanı sıra Hassân b. Nu'mân, donanmaya da önem vermiş ve Tunus'ta yeni bir tersane kurmuştur.²¹

Hassân b. Nu'mân'dan sonra valiliğe tayin edilen Mûsâ b. Nusayr, Ukbe ve Hassân'dan sonra bölgede en önemli fetihleri gerçekleştiren vali-komutandır. Onun fetihleri sonucu el-Mağribu'l-Aksâ bölgesi ve günümüzdeki Moritanya çevresini İslâm hâkimiyeti altına alınmıştır. Ukbe b. Nâfi', Hassân b. Nu'mân el-

¹⁷ Belâzurî, *Fütûhu'l-Büldân (Ülkelerin Fetihleri)*, çev: Mustafa Fayda, Ankara, 1987, s. 218-219.

¹⁸ İbn A'sem, *el-Futûh*, Beyrut, 1986, I, 354-356.

¹⁹ Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut, 1979, 420-421.

²⁰ İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve Ahbâruhá*, thk: Charles C. Torrey, Kahire, 1991, s. 183-203; Belâzurî, a.g.e., s. 322-324; Hüseyin Mu'nis, *Târîhu'l-Müslimîn fi'l-Bahri'l-Mütevessit*, 2. baskı, Kahire, 1993, s. 34 ; Şükrî Faysal, *Hareketü'l-Fethi'l-İslâmî fi'l-Kami'l-Evvel*, 6. baskı, Beyrut, 1982, s. 177-178; Nadir Özkuyumcu, *Fethinden Emevîler'in Sonuna Kadar Mısır ve Kuzey Afrika* (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1993), s. 166-174.

²¹ Sa'd Zağlûl, *Târîhu'l-Mağribi'l-Arabî*, İskenderiyye, 1979, I, 231-234.

Ğassânî ve diğer komutanların başlattığı fetih hareketleri Mûsâ b. Nusayr tarafından devam ettirilmiş ve tamamlanmıştır. Mûsâ b. Nusayr'ın yapmış olduğu fetihlerle Emevî devletinin batı bölgesi sınırları Atlas okyanusuna kadar ulaşmıştır. Böylece yaklaşık 70 yıllık süren çetin mücadeleler sonunda İfrîkiyye ve Mağrib bölgesinin tamamı fethedilmiştir. Şüphesiz bu önemli başarıda diğer komutanlar kadar Mûsâ b. Nusayr'ın da payı büyük olmuştur. Öte yandan Mûsâ b. Nusayr'ı takdir eden ve sürekli ona destek olan halife Velîd b. Abdülmelik'i de unutmamak gerekir. Mûsâ'nın fetihleri ve faaliyetleri sonucu İfrîkiyye ve Mağrib bölgesinde isyan eden Berberî kabileleri itaat altına alındı, daha önce fethedilmemiş olan önemli şehirler ve bölgeler fethedildi. Bunun sonucu olarak bölgede siyâsî ve askerî istikrar sağlanmış oldu.

Emevîler döneminde fetih amaçlı kara seferlerinin yanı sıra deniz seferlerinin de önemi büyüktür. Hz. Osman'ın hilâfeti zamanında ilk defa gündeme gelen ve özellikle Emevî devletinin kurucusu Muâviye b. Ebî Süfyân döneminde etkin bir şekilde geliştirilen İslâm donanmasıyla Akdeniz'deki bazı yakın adalara seferler düzenlendiği bilinmektedir. Devletin kurucusu ilk halifesi olan Muâviye, donanma kurmaya ve deniz seferlerine büyük önem verdi. İlki Hulefâ-i Râşidîn döneminde yapılan Rodos adası seferi Muâviye zamanında da devam etti ve bu ada 52/672 yılında Ebû Ümeyye el-Ezdî tarafından fethedildi.²² Muâviye b. Hudeyc komutasındaki bir birlik Sicilya adasına bir sefer düzenledi.²³ 49/668 yılında Sicilya adasına bir çıkartma hareketi daha yapıldı. Muâviye'den sonraki dönemde meydana gelen bazı iç problemler ve isyan hareketleri nedeniyle bir süre deniz seferleri aksadı. Ancak Abdülmelik b. Mervân devrinde kuzey Afrika sahillerindeki bazı yerlere deniz seferleri düzenlenebildi.²⁴

Emevî devletinin fetih siyâsetine göre Akdeniz'de Bizans hâkimiyetine karşı durabilmek için güçlü bir donanmaya sahip olmak gerekiyordu.²⁵ Ayrıca kara savaşlarında başarısızlığa uğrayan Bizanslılar İfrîkiyye'nin geri alınması konusunda ümitsizliğe düşmüşler ve artık geçit savaşlarına sığınmışlardı. Velîd döneminde Kuzey Afrika valiliğine tayin edilen Mûsâ b. Nusayr, karada gerçekleştirdiği önemli fetihlerin yanı sıra deniz gücüne de gereken önemi verdi ve İslâm donanmasını canlandırmak için bazı faaliyetlere girişti.²⁶ Mûsâ b. Nusayr, bir önceki vali Hassân b. Nu'man'ın Tunus'ta kurduğu tersaneyi genişleterek 100 tane gemi yaptırdı. Böylece o bölgedeki İslâm donanmasını güçlendirdi. Mûsâ b. Nusayr'ın valiliği sırasında daha önceki deniz fetihlerine ilâve olarak Akdeniz'deki Sardunya adası, Balear (Balyar) adaları diye bilinen Mayorka ve Minorca adaları fethedildi. Sicilya adasına birkaç sefer düzenlenerek bu büyük adanın bir kısmını ele geçirildi.

²² Belâzurî, a.g.e., s. 338.

²³ Belâzurî, a.g.e., s. 337.

²⁴ S. Abdülazîz Sâlim-Ahmet Muhtar Abbâdî, *Târîhu'l-Bahriyyeti'l-İslâmiyye fil-Mağrib ve'l-Endelüs*, Beyrut, 1969, s. 27.

²⁵ İslâm Sâlim Sîsâlim, *Cüzürü'l-Endelüsi'l-Mensiyye*, Beyrut, 1984, s. 47; G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret İşıltan, Ankara, 1981, s. 132; Bernard Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, New York, 1982, s. 18.

²⁶ M. Abdullah İnân, a.g.e., I, 26.

Mûsâ b. Nusayr'ın deniz seferlerindeki başarısı hem Akdeniz'deki İslâm hâkimiyetini pekiştirmek, hem de Bizans'ın bu bölgedeki deniz egemenliğini kırmak açısından önemlidir. Ayrıca Akdeniz'in batı kısımlarındaki bazı adaların fethedilmesi, İspanya'nın fethedilmesinde önemli bir basamak oluşturmuştur.

Görüldüğü gibi Endülüs'ün fethine basamak teşkil edecek olan Kuzey Afrika ve Mağrib fetihleri kısa bir süre içinde gerçekleşmemiş, 70 yıla yaklaşan uzunca bir zamanı almıştır. Hulefâ-i Râşidîn döneminden başlayıp Emevî halifesi Velîd b. Abdülmelik (halifeliği 86-96/705-715) dönemine kadar devam eden uzun ve yorucu askerî seferler sonucu bölgenin fethi tamamlanmıştır. Bu zaman dilimi içinde görev alan vali-komutanlar fetihlerde bulunmanın yanı sıra bir yandan bölgedeki Bizans hâkimiyetini kırmak için uğraşırken, diğer yandan da sık sık çıkan Berberî ayaklanmalarını bastırmaya çalışmışlardır. Kuzey Afrika'nın tamamının fethedilip İslâm ordularının karadan ve denizden Atlas okyanusu kıyılarına ulaşmaları İslâm tarihindeki fetih siyaseti açısından çok önemlidir.

Endülüs'ün fetih düşüncesi zorlamayla veya farklı nedenlerle ortaya çıkan bir düşünce değildir. Endülüs'ün fethi öncesi Müslümanlar doğuda Çin'e, kuzeyde Kafkasya bölgesine, batıda ise Atlas okyanusuna kadar uzanmışlardı. Kuzey Afrika ve Mağrib bölgesinin fethi tamamlandığı için bundan sonraki hedef artık İspanya olacaktır. Bu sebeple Müslümanların İspanya'yı fethetme düşüncesi, İslâm fetih hareketlerinin tabii bir sonucudur.²⁷ Bizans'ın Anadolu ve Kuzey Afrika üzerindeki kara ve deniz üstünlüğüne son verme isteği bu fethin stratejik faktörünü oluşturmaktadır.²⁸ Bir diğer sebep ekonomi ve iklim faktörüdür. Kuzey Afrika'nın tamamının fethedilmesinden sonra Müslümanlar çöllerle kaplı güneye değil, verimli toprakları, ırmakları, bahçeleri, çeşitli meyve ve bitkileriyle meşhur²⁹ doğal zenginlikleri bakımından cazip olan kuzeye yani İspanya'ya yönelmeleri³⁰ daha mantıklıdır. İspanya Vizigot krallığındaki iç siyâsî, dinî, sosyal ve ekonomik sıkıntılar da fethin sebepleri arasında gösterilmektedir.³¹ Vizigot kralı Rodrigo ile kişisel problemleri olan Septe (Ceuta) kontu Julianus³² ile eski Vizigot kralı Witiza³³'nin oğullarının hem Târik b. Ziyâd'ı, hem de Mûsâ b. Nusayr'ı İspanya'nın fethine davet etmesi de Endülüs'ün fetih sebepleri arasında sayılır. Ancak Julianus'un Endülüs'ün fethi sırasındaki konumu ve fethetme etkisi konusu tartışmalıdır.³⁴

²⁷ Hâlid es-Süffî, *Târîhu'l-Arab fi'l-Endelüs*, Bingazi, 1980, s. 76; Münâ Hasan Mahmud, *el-Müslimûn fi'l-Endelüs ve Alâkatuhum bi'l-Frenc*, Kahire, 1986, s. 7; Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi*, çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981, s. 11.

²⁸ Hâlid es-Süffî, a.g.e, s. 76; Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları-1*, Ankara, 1994, s. 14.

²⁹ Ahmad Thomson-Muhammad Ataur-Rahim, *Islam in Andalus*, London, 1996, s. 12.

³⁰ Mehmet Özdemir, a.g.e, s. 14.

³¹ Endülüs'ün fethinin sebepleri hakkında geniş bilgi için bkz: Mehmet Özdemir, a.g.e, s. 8-15; İsmail Hakkı Atçeken, *Endülüs'ün Fethi ve Mûsâ b.Nusayr*, Ankara, 2002, s. 47-55.

³² Julianus ismi çeşitli kaynak ve araştırmalarda farklı şekilde isimlendirilmiştir: Julian, Julianos, Julianus, Julyan, Ilyan (Arapça kaynaklarda Yuliyân veya Yulyan) vb.

³³ Arapça kaynaklarda Ğaytaşa olarak geçmektedir.

³⁴ Julianus'un kimliği, Endülüs'ün fethindeki rolü hakkındaki farklı görüşler için bkz: İsmail Hakkı Atçeken, "Septe (Ceuta) Kontu Julianus ve Endülüs'ün Fethinde Müslümanlara Yardımlarıyla İlgili Tartışmalar", *SÜİFD*, sayı: 16, Konya, 2003, s. 27-49.

Julianus'un Mûsâ b. Nusayr'ı fethe davet etmek üzere yaptığı görüşme, Endülüs'ün fethinden iki yıl kadar önce 90/709 yılında olmuştur.³⁵ Sadece Julianus değil, eski Vizigot kralı Witiza'nın çocukları da Müslümanları İspanya'ya davet ediyorlardı. Çünkü yeni kral Rodrigo haksız yere krallık koltuğuna oturmuştu. Ancak Witiza'nın çocuklarının asıl amaçları Müslümanların sürekli olarak Endülüs'te kalmaları değildi. Onlar için önemli olan kral Rodrigo'nun tahttan indirilmesi ve ülkenin yönetimine kendilerinin geçmesiydi. Çünkü kendilerinin ellerindeki askerî güçleri bu amaçlarını gerçekleştirmek için yeterli değildi. Onlar, Müslümanların elde edecekleri ganimetlerle bir süre sonra Endülüs'ü terk edip geri dönemeleri düşüncesinde idiler.³⁶ Julianus ve eski kral Witiza'nın oğullarının bu çağrılarını ve fetih sırasındaki bazı yardımlarının gereğinden fazla abartılmaması gerektiği düşüncesindeyiz. Bunları yardımlarının olmaması durumunda Endülüs'ün fethedilemeyeceği iddiası isabetli değildir.

Endülüs'ün fethi için uygun şartların oluştuğu kanaatine varan Mûsâ b. Nusayr, bu fikrini halife Velîd b. Abdülmelik'e bir mektup yazarak bildirmiş ve bu hususta halifenin iznini almak istemişti. Velîd, Mûsâ'ya gönderdiği cevâbî mektubunda Müslümanları denizin tehlikelerinden koruması gerektiğini ve Endülüs'ün durumunu öğrenmek için bir keşif birliği göndermesini tavsiye etmiştir. Fetih öncesi sefere gidilecek bölgeye fizibilite yapmak için bir seriyyenin gönderilmesi âdeti Emevîler döneminde İfrîkıyye ve Mağrib bölgesi fetihlerinde bir gelenek haline gelmişti.³⁷ Mûsâ b. Nusayr, halife Velîd'e ikinci bir mektup yazarak geçilecek yerin açık deniz olmadığını ve bir boğaz olduğunu ifade etti. Bunun üzerine Velîd: "Öyleyse bir deneme seriyyesi gönder!"³⁸ diyerek fetih için şartlı bir izin verdi.

Mûsâ b. Nusayr 91 yılı Ramazan ayında (Temmuz 710) Tarîf b. Mâlik adlı Berberî komutanı 400 piyade ve 100 süvariden meydana gelen bir keşif birliğinin başında Endülüs'e gönderdi. Bu birliği oluşturan askerlerin büyük çoğunluğu Berberî asıllı idi. Tarîf b. Mâlik, dört gemiyle İspanya'nın güney kıyılarındaki bir adaya sefer düzenledi. Sonradan "Cezîretü Tarîf (Tarîfa)" diye adlandırılan bu adayı fethetti. Tarîf bu seferden bol miktarda esir ve ganimetle geri döndü.³⁹ Tarîf b. Mâlik'in bu başarılı seferi sonucunda boğazı geçip Endülüs kıyılarına ulaşmanın kolaylığı anlaşılmış oldu.⁴⁰ Ayrıca Julianus'un Müslümanlara yardım teklifinin doğruluğu ortaya çıktı. Çünkü Julianus'un bu sefer sırasında hem rehberlik yaptığı, hem de bu askerî birliği dört gemisiyle denizin karşı tarafına taşıdığı ifade edilmektedir. Bu seferle İberya yarımadasındaki halkın mukavemetin zayıf olduğu görüldü. Elde edilen başarı, Müslümanların Endülüs'ü fethetme konusunda acele etmelerini sağladı. Son olarak bu sefer, Endülüs'ün fethini gerçekleştirecek olan Tânk b.

³⁵ *Ahbârü Mecmû'a*, s. 16.

³⁶ Makkarî, *Nefhu't-Tîb min Ğusni'l-Endelüsü'r-Ratîb*, thk: Yûsuf eş-Şeyh el-Bukâî, Beyrut, 1986, I, 232.

³⁷ *Ahbârü Mecmû'a*, s. 16 ; Münâ Hasan Mahmud, a.g.e., s. 8.

³⁸ *Ahbârü Mecmû'a*, s. 16.

³⁹ *Ahbârü Mecmû'a*, s. 17; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb*, thk: Hüseyin Nassâr, Kahire, 1983, XXIV, 45; Makkarî, a.g.e., I, 219.

⁴⁰ Hâlid es-Sûfi, a.g.e., s. 84.

Ziyâd ve Mûsâ b. Nusayr'ın fetih projeleri açısından da teşvik edici bir unsur olmuştur.

Tarf b. Mâlik seriyyesinden bir yıl sonra Mûsâ b. Nusayr, 92/711 yılında azatlısı ve Tanca valisi olan Berberî asıllı Tânk b. Ziyâd'ı Endülüs'e gidecek orduya komutan olarak tayin etti. 7000 kişiden oluşan bu ordunun büyük çoğunluğu Berberî idi. Sadece 300 civarında Arap askeri bulunuyordu.⁴¹ Tânk'in Endülüs'e giden ilk ordusu 7.000 kişiden oluşmuştu. Endülüs'e ulaştıktan sonra kral Rodrigo'nun üzerine kalabalık bir orduyla geldiğini haber aldıktan sonra Mûsâ b. Nusayr'dan yardım istemişti. Bunun üzerine Mûsâ, Endülüs'e 5.000 kişilik bir ordu daha göndermişti. Böylece İslâm ordusunun toplam sayısı 12.000 kişiye ulaştı.⁴² Vizigot kralı Rodrigo ile Tânk b. Ziyâd'ın ordusu Şezûne (Sidonia) şehri yakınlarındaki Lekke vadisinde (Guadalete) karşı karşıya geldiler. Tarihte "Lekke Vadisi Savaşı" diye bilinen ve 8 gün süren bu savaş sonunda Müslümanlar, sayıları en az 40.000 kişilik İspanya ordusunu mağlup etmeyi başardı.⁴³ Böylece 92/711 yılı Ramazan ayının yirmi sekizinci günü başlayan savaş aynı yıl Şevval ayının beşinci günü bitti.⁴⁴

Bu savaşta elde edilen zafer İspanya'nın fethinin ilk ve önemli adımlarından birisini oluşturmuştur. İspanya bu zafer sonunda bir bakıma kapılarını Müslüman askerlere sonuna kadar açmıştır.⁴⁵ Lekke Vadisi zaferi, İslâm ordularına İspanya'nın anahtarlarını sunmuştur. Öte yandan İspanya halkının Müslümanlara karşı en önemli ve çetin direnişi bu savaşta olmuştur. Bundan sonra gerek Tânk b. Ziyâd, gerekse Mûsâ b. Nusayr'ın fetihleri sırasında bazı direnişler ve çarpışmalar olmuşsa da, Lekke Vadisi savaşı kadar çetin olmamıştır. Bu savaştan sonra İspanya halkı korkarak iç bölgelerdeki kalelere ve muhkem sığınaklara kaçmışlardır.

Bu zaferden sonra Tânk, Mûsâ b. Nusayr'ın kendisini beklemesini isteyen emrini dinlemedi ve beraberinde bulunan Septe kontu Julianus'un tavsiyesine uyarak ordusunu birliklere ayırdı. Tânk'in İspanya'nın çeşitli şehirlerine askerî birlikler göndererek önemli fetihler gerçekleştirdi. el-Haccî,⁴⁶ Tânk b. Ziyâd'ın Endülüs'te takip ettiği güzergâhı şu şekilde sıralamaktadır: Septe, Cebel-i Tânk, Cezîretü'l-Hadrâ, Barbat (Lekke) Vadisi, Şezûne, Mevrûr, Karmûne, İşbiliyye, İstece, Kurtuba, Malâka, Gınata, Elbîre, Tüdmir, Cebbân, Tuleytula, Medînetü'l-Mâide. Bu şehirler içinde Şezûne, İşbiliyye, Karmûne vb. şehirler bir yıl sonra Endülüs'e gelecek olan Mûsâ b. Nusayr tarafından fethedilecektir.

Mûsâ b. Nusayr 93/712 yılında 18.000 kişilik ordusuyla Endülüs'e geçti. Mûsâ b. Nusayr, tecrübeli bir komutan ve elde edilecek fethin sonuçlarından sorumlu bir eyalet valisi olarak askerî sebeplerle Endülüs'e geçmiştir. Hem Tânk b. Ziyâd'a yardımcı olmak, hem de onun gidemediği şehir ve bölgeleri fethedip Endülüs'ün fethi olayını tamamlamak için Endülüs'e geçmiştir. Ayrıca fetih sonrası

⁴¹ *Ahbâru Mecmû'a*, s. 17; Makkarî, a.g.e., I, 231.

⁴² *Ahbâru Mecmû'a*, s. 17; Nüveyrî, a.g.e., XXIV, 47; Makkarî, a.g.e., I, 221.

⁴³ *el-İmâme ve's-Siyâse*, (İbn Kuteybe'ye nisbet edilir), thk: Halîl el-Mansûr, Beyrut, 1997, s. 237-238; *Ahbâru Mecmû'a*, s. 18-19; Nüveyrî, a.g.e., XXIV, 47; Makkarî, a.g.e., I, 232.

⁴⁴ Nüveyrî, a.g.e., XXIV, 47.

⁴⁵ Mehmet Özdemir, a.g.e., s. 20.

⁴⁶ el-Haccî, *et-Târîhu'l-Endelüsî*, 5. baskı, Dimeşk, 1997, s. 66.

bazı siyâsî ve idârî düzenlemeler yapma düşüncesi de vardı. Sadece Tânk'in başarılarını kışkırdığı için Endülüs'e geçmemiştir. Mûsâ b. Nusayr Endülüs'e geçtikten sonra Şezûne, Karmûne, İsbiliyye, Mârîde, Niebla, Bace, Mursiyye vb. şehirleri fethetmiştir. Mûsâ, Tânk b. Ziyâd'ın daha önce fethetmediği şehirleri fethetmekle kalmamış, Endülüs'teki fethi hareketlerinin istikrara kavuşması ve tamamlanması için önemli bir adım atmıştır. İslâm ordusunun gücünü bir kez daha düşmanlara göstererek bölgede Müslümanların otoritesini güçlendirmiştir.

Mûsâ b. Nusayr ve Tânk b. Ziyâd, bundan sonra İspanya'nın kuzey bölgelerinde henüz ele geçirilmemiş bölgelere sefer düzenlediler. Tânk ve Mûsâ'nın fethi girişimleri sonucu İspanya'nın güney ve orta kısımları fethedilmişti. Kuzeydeki bazı bölgeler ise henüz fethedilmemişti. Mûsâ ve Tânk 95/714 yılında halife Velîd tarafından hilâfet merkezi olan Şam'a geri çağrılıncaya kadar İspanya'nın tamamını (kuzeydeki Asturias adlı dağlık küçük bir bölge hariç) fethettiler. Ayrıca Müslümanlar İslâm tarihinde ilk defa Fransa topraklarına kadar ulaştılar. Mûsâ b. Nusayr komutasındaki Müslüman askerlerin, Pirene dağlarını aşarak Fransa topraklarındaki Rudûne (Rhone) vadisine kadar ilerledikleri ifade edilmektedir. O sırada Müslümanların buldukları nokta, Arapların batı Avrupa'da o zamana kadar ulaştıkları en uç ve en uzak noktadır.

Hulefâ-i Râşidîn döneminde başlayıp 90/709'lu yıllara kadar 70 yıla yakın süren ve Endülüs'ün fethinin alt yapısını oluşturan Kuzey Afrika kara fetihleri, Akdeniz'deki çeşitli deniz seferleri ve fethedilen adalar, 92-95/ 711-714 yılları arasında Tânk b. Ziyâd ve Mûsâ b. Nusayr tarafından gerçekleştirilen Endülüs'ün fethi süreci ana hatlarıyla bu şekildedir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Endülüs'ün fethinin çoğunlukla kabul edildiği şekliyle Emevîler döneminde Tânk b. Ziyâd ve Mûsâ b. Nusayr tarafından 92-95/711-714 yılları arasında değil de, ondan çok önce Hulefâ-i Râşidîn döneminde 27/647-648 yılında Hz. Osman zamanında gerçekleştiğine ilişkin merhûm Muhammed Hamîdullah'ın bir makalesinde öne sürdüğü görüş ve bunun dayandığı nakilleri incelediğimiz makalenin sonucunda söz konusu görüş ve deliller hakkındaki değerlendirmemiz şu şekildedir:

Öncelikli olarak şunu tekrar belirtelim ki, amacımız M. Hamîdullah'ın eksikliğini ortaya çıkartmak değil, Endülüs'ün fethi gibi tarihteki önemli bir olayın ne zaman gerçekleştiği konusundaki farklı görüşlere eleştirel bir yaklaşımdır. Tespitlerimize göre bu bilgiyi ilk nakleden Taberî'dir. Rivâyet Seyf b. Ömer'den gelmektedir. Daha sonra söz konusu bilgiyi diğer bazı tarihçiler bazı değişikliklerle, bazı kısaltmalarla nakletmişlerdir. Bu bilgi zamanla çeşitli değişikliklere uğramıştır. Taberî'nin, Endülüs'ün fethi gibi dünya tarihinde önemli bir olay hakkında 92/711 yılı olaylarını anlatırken sadece birkaç satır bilgi vermesi, buna karşılık Hz. Osman döneminde Endülüs'ün fethedildiği gibi bir bilgiyi zikretmesi dikkat çekicidir. Nitekim İbnü'l-Esîr, Endülüs'ün fethi başlığı altında, bu hususta Taberî'nin 92/711 yılı olayları arasında çok kısa olarak zikrettiği bilgiyi naklettikten sonra şunları söylemektedir: "Ebû Ca'fer'in (Taberî), Endülüs'ün fethiyle ilgili olarak zikrettiği bilgiler sadece bu kadardır. Halbuki bu kadar büyük bir bölgenin ve böylesine önemli bir fethin bu kadar kısa bilgilerle geçiştirilmemesi gerekir..."⁴⁷

⁴⁷ İbnü'l-Esîr, a.g.e., IV, 556.

Bir diğer nokta, Taberî 27/647-648 yılında Hz. Osman zamanında Endülüs'ün fethedildiği hakkında incelediğimiz nakli verdikten sonra 92/711 yılı olaylarının başında "Fethu'l-Endelüs" başlığını vererek Tânk b. Ziyâd'dan ve yaptığı fetihlerden kısaca bahsetmektedir. Üstelik burada "Endülüs 92/711 yılında fethedildi" demektir.

M. Hamîdullah Hz. Osman zamanında Endülüs'ün fethedildiğine dâir görüşüne diğer bazı kaynakları yanı sıra çağdaş iki yazardan bazı alıntılar yaparak onları delil olarak göstermektedir. Bunlardan birisi olan Zeynî Dahlan, Hz. Osman'ın mektup gönderdiği kişilerin Endülüs'te değil, Kuzey Afrika topraklarında birçok fetih gerçekleştirdiklerini belirtmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Zeynî Dahlan, Endülüs'ün Vefîd b. Abdülmelik dönemine kadar fethedilemediği görüşündedir.⁴⁸ Bu durum Taberî'nin söz konusu rivâyetini nakleden diğer tarihçiler için de geçerlidir.

M. Hamîdullah'ın bir diğer delil olarak gösterdiği batılı tarihçilerden Gibbon,⁴⁹ bu olayı Ebu'l-Fidâ'dan farklı ibarelerle nakletmiş ve "Endülüs'ün fethi" ifadesi yerine "hücum (baskın)" ifadesini kullanmıştır. Bizzat M. Hamîdullah'a göre Gibbon (hücumdan sonra) Endülüs'te Müslümanların kalmadığı düşüncesindedir.⁵⁰ Söz konusu makalede Taberî'deki bilgilere dayanılarak Hz. Osman zamanında Endülüs'e fetih amacıyla giden kişilerin orada Tânk b. Ziyâd'ın ordusuyla geldiği 92/711 yılına kadar kaldıkları öne sürülmektedir. Bu hususla ilgili diğer kaynaklarda detaylı bilgilere ulaşamadık. Ayrıca M. Hamîdullah, makalenin başlığında ve bazı yerlerinde "Hz. Osman zamanında Endülüs'ün fethi", makalenin sonundaki değerlendirmesinde ise "Hz. Osman zamanında Endülüs ve Avrupa'nın bir kısmının fethi" ifadesini kullanmıştır.

Tespitlerimize göre gerek fütûhat kitaplarında, gerekse Endülüs tarihiyle ilgili önemli birçok kaynak ve araştırmada Hz. Osman zamanında Endülüs'ün fethiyle ilgili bir olaydan bahsedilmemektedir. Örneğin Belâzurî, "Endülüs'ün Fethi" başlığı altında Vâkıdî'nin şu sözünü nakletmektedir: "Mûsâ b. Nusayr'ın valisi Tânk Ziyad, 92/711 yılında Endülüs'e savaşa gitti. O, Endülüs'e savaşa giden ilk kimseydi..."⁵¹ Endülüs tarihiyle ilgili önemli kaynaklardan birisi olan müellifi meçhul *Ahbâru Mecmû'a fî Fethi'l-Endelüs* adlı eserde Hz. Osman zamanında Endülüs'e gönderilen kişiler ve Hz. Osman'ın onlara gönderdiği mektupla ilgili herhangi bir bilgi geçmemektedir. Aksine Hz. Osman zamanında Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'in Tunus'a kadar olan Kuzey Afrika topraklarını fethettiği, daha sonra çıkan fitne olayları nedeniyle bölgedeki askerî seferlerin kesildiği ifade edilmektedir.⁵² Fetih öncesinden başlayarak olayları ayrıntılı bir şekilde anlatan ve birçok çağdaş araştırmacı tarafından referans olarak kullanılan böylesine önemli bir kaynaktaki bu olaydan hiç bahsedilmemesi dikkat çekicidir.

Endülüs'ün fethiyle ilgili önemli kaynaklardan birisi olan *Târîhu İfîtdhi'l-Endelüs* adlı eseri yazan İbnü'l-Kûtiyye, fetihle ilgili bilgiler verilirken bu olayın Hz.

⁴⁸ Zeynî Dahlan, a.g.e., s. 150.

⁴⁹ Gibbon, *Decline and Fall of the Roman Empire*, Oxford University Press, C: V, 555. (M. Hamîdullah, a.g.m., s. 225'den naklen)

⁵⁰ M. Hamîdullah, a.g.m., s. 225.

⁵¹ Belâzurî, a.g.e., s. 330.

⁵² *Ahbâru Mecmû'a*, s. 13-14.

Osman zamanında gerçekleştiğine dair herhangi bir nakil vermemektedir.⁵³ İbn İzârî,⁵⁴ Endülüs'ün 92/711 yılında fethedildiği açık bir şekilde belirtmektedir. el-Merrakuşî, "Müslümanlar 92/711 yılı Ramazan ayında Endülüs adasını fethettiler. O'nun fethi Târik'in eliyledir. Onu da Endülüs'e vali Mûsâ b. Nusayr göndermiştir" demektedir.⁵⁵ ed-Dabbî, Endülüs'ün fetih yılını 92/711 olarak vermektedir.⁵⁶ el-Makkarî ise bu konuda el-Hicârî ve İbn Hayyân'ın şu sözünü nakletmektedir: "Müslümanlardan cihad amacıyla Endülüs yarımadasına ilk giren kişi Mûsâ b. Nusayr'ın azatlısı Berberî asıllı Tarîf b. Mâlik'tir".⁵⁷

Sadece kaynaklarda değil, Endülüs tarihiyle ilgili uzmanların çalışmalarında da Endülüs'ün fetih sürecinin Hz. Osman döneminde gerçekleştiği hakkında yaygın bir kanaat yoktur. Ancak bazı araştırmacılar⁵⁸ Endülüs'ün fetih düşüncesinin bir ideal olarak Hz. Osman döneminde var olduğunu ifade etmektedirler ki buna bizim bir itirazımız yoktur. Çünkü Râşid Halifeler döneminde Kuzey Afrika'da gerçekleştirilen fetihler, Emevîler döneminde hem denizde, hem de karada artarak devam etmiş ve Endülüs'ün fethine zemin hazırlamıştır.

Endülüs'ün fethinin 92/711 yılında başladığı hususu konusunda tarihçiler arasında ittifaka yakın bir birliktelik söz konusudur. Durum böyle iken M. Hamîdullah'ın makalesinin sonundaki "zikredilen bu nakiller, Endülüs ve Avrupa'nın bir kısmının Müslümanlar tarafından Hz. Osman zamanında H.27/647-648 yılında fethedildiği konusunda İslâm tarihçileri arasında görüş birliği olduğunu göstermektedir" kanaati dikkat çekicidir.

Ülkemizdeki Endülüs tarihi uzmanlarından Mehmet Özdemir, Hz. Osman döneminde Endülüs'ün fethinin gerçekleştirildiği rivâyetinin doğru olmaması gerektiği kanaatinde. Ona göre 27/647-648 yılında Müslümanlar henüz günümüzdeki Tunus'a ait toprakları geçmemişlerdi ve gerekli deniz gücüne de sahip değillerdi. Eğer Endülüs gerçekten o yıl fethedilmiş olsaydı, tarihçilerin daha sonra gerçekleştirilen Kıbrıs'ın fethi için "Müslümanların ilk deniz ötesi fetih harekâtı" dememeleri gerekirdi.⁵⁹

Sonuç olarak Müslümanların Kuzey Afrika'nın tamamını fethedip karadan Atlas okyanusu sınırlarına ulaşmaları, Hulefâ-i Râşidîn döneminde başlayıp 90/709'lu yıllara kadar yaklaşık 70 yıl devam etmiştir. Bu arada deniz seferleri sonucu Akdeniz'deki bazı önemli adalar fethedilmiş ve Endülüs'ün fethinin alt yapısı oluşturulmuştur. Endülüs'e Tarîf b. Mâlik komutasında gönderilen keşif birliğinden sonra 92/711 yılında Târik b. Ziyâd komutasındaki İslâm ordusu Endülüs'ün fetih hareketine başlamıştır. 93/712 yılında Endülüs'e geçen Mûsâ b. Nusayr, eksik kalan fetihleri tamamlamış ve 95/714 yılına kadar Târik ile birlikte Endülüs'ün tamamına yakınına fethetmiştir. Dolayısıyla Endülüs'ün fetih süreci 92-95/711-714 yılları arasında gerçekleşmiştir. Tarihçiler ve çağdaş araştırmacılar

⁵³ İbnü'l-Kûtiyye, *Târîhu İftitâhi'l-Endelüs*, thk: Ömer Fârûk et-Tabba', Beyrut, 1994, s. 73-77.

⁵⁴ İbn İzârî, *el-Beyânu'l-Muğrib fî Ahbâni'l-Endelüs ve'l-Mağrib*, thk: G. S. Colin-E. Levi Provençal, Beyrut, 1983, I, 40-43.

⁵⁵ el-Merrakuşî, *el-Mu'cib fî Telhîsi Ahbâni'l-Mağrib*, thk: M. Saîd el-'Uryân, Kahire, tsz., s. 32.

⁵⁶ ed-Dabbî, *Buğyetü'l-Mülternîs fî Târîhi Ricâli Ehli'l-Endelüs*, b.y.y, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1967, s. 2.

⁵⁷ el-Makkarî, a.g.e., I, 229.

⁵⁸ Ömeğin Ziya Paşa, a.g.e., s. 14; M. Abdullah İnân, a.g.e., I, 92-93; el-Haccî, a.g.e., 44; Bernard Lewis, a.g.e., s. 8.

⁵⁹ Mehmet Özdemir, "Endülüs", *DİA*, İstanbul, 1995, XI, 211.

tarafından çoğunlukla kabul edilen Endülüs'ün fetih süreci ana hatlarıyla bu şekildedir.

Hiz. Osman döneminden itibaren veya daha sonraki devrelerde Endülüs'ün fethedilmesi düşüncesinin bir ideal olarak varlığı düşünülebilir. O dönemde küçük grupların Endülüs'e gittikleri de söz konusu edilebilir. Bunlar fethin öncüleri ve ilk adımı olarak kabul edilebilir. Ancak bunları doğrudan fetih olarak isimlendirmenin ne derece uygun olduğu tartışmalıdır. Hiz. Osman zamanında Endülüs'ün bir kısmının da olsa fethedildiği görüşünün iddialı ve ispatlanmaya muhtaç bir yaklaşımdır.

ENDÜLÜS'ÜN FETİH SÜRECİYLE İLGİLİ FARKLI GÖRÜŞLERE

ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

A CRITICAL APPROACH TO DIFFERENT VIEWS ON THE PROCESS OF CONQUEST OF AL-ANDALUS

Doç. Dr. İsmail Hakkı ATÇEKEN

Conquest of al-Andalus (Spain) is one of the most important political and military events during the first century of Islamic history. Historians mostly accept that al-Andalus was conquered in 92/711 by Walid b. Abd al-Malik at the time of Umayyads. However, some contemporary scholars such as Muhammad Hamidullah, based on a narration in al-Tabari, put forward the idea that al-Andalus was conquered in 27/647-648. So, Muhammad Hamidullah gave his article on this subject the title of "Conquest of al-Andalus (Spain) in 27 A.H. at the time of Caliph Uthman."

In this article, various narrations and opinions have been evaluated on the process of conquest of al-Andalus along with the opinions of Muhammad Hamidullah on the same issue.

Key Words: Conquest, al-Andalus, Spain, Walid b. Abd al-Malik, Muhammad Hamidullah.

نظرة نقدية في الآراء المختلفة في فتح الأندلس

إن فتح الأندلس من أهم أحداث التاريخ السياسية والعسكرية في القرن الهجري الأول.

SÜİFD / 19

30

يرى أكثر المؤرخين أن فتح الأندلس قد تم في خلافة الوليد بن عبد الملك سنة 92هـ/711م أيام الأمويين، إلا أن بعض المؤرخين المعاصرين مثل محمد حميد الله رحمه الله يرون أن فتح الأندلس تحقق سنة 27هـ/647-648م، اعتماداً على رواية واردة في تاريخ الطبري. ولذلك عنون محمد حميد الله المقال الذي خصصه لهذا الموضوع "فتح الأندلس (إسبانيا) في خلافة سيدنا عثمان سنة 27 للهجرة". وهذا المقال يدرس الروايات والآراء المختلفة في فتح الأندلس، كما يدرس رأي الأستاذ محمد حميد الله في الموضوع.

كلمات المفتاح في المقال: فتح، الأندلس، الوليد بن عبد الملك، محمد حميد الله.